

DOUĂ LACUNE ALE ILUZIONISMULUI CA TEORIE A CONȘTIINȚEI

SONIA MICU

Facultatea de Filosofie, Universitatea din București

Two Gaps in Illusionism as a Theory of Consciousness. In this paper, I examine illusionism as a theory of consciousness. I scrutinize two elements of this theory: *the content* of the illusion and *the audience* of the illusion. I ask *what* part of phenomenal consciousness is illusory and *who* is being tricked by this illusion? I show that attempting to answer these questions reveals both its weaknesses and the lack of consensus among supporters of this view. I recommend addressing them in order to strengthen the position of illusionism as a solid theory of consciousness.

Keywords: consciousness, illusionism, meta-problem, introspection, qualia.

1. INTRODUCERE

Conversațiile recente în filosofia minții plasează iluzionismul printre principalii concurenți în teoriile conștiinței. Sunt puțini cei care rămân critici față de seriozitatea sa, din ce în ce mai mulți sunt cei care își aliniază credințele dualiste, sau chiar realiste, cu cele ale acestei teorii nou apărute.

Încep prin a clarifica afirmațiile iluzionismului în raport cu cele ale altor teorii. După cum vom vedea până la finalul lucrării, unele dintre aceste afirmații sunt lipsite atât de claritate, cât și de consens. Arăt cum diferă iluzionismul de afirmațiile altor teorii și unde există teren comun, cine sunt filosofii care susțin iluzionismul ca o teorie demnă de investigat și cum cred ei că aceasta contribuie la rezolvarea enigmei conștiinței.

Lucrarea mea continuă cu analiza a două dintre principalele argumente aduse în favoarea iluzionismului, primul bazat pe natura sa nonfizică și al doilea pe aparenta sa anormalitate. Încerc să expun slăbiciunile acestora referindu-mă la alte fenomene care împărtășesc aceleași caracteristici.

Ofer o scurtă prezentare a relației dintre iluzionism și metaproblema conștiinței, în care discut perspectiva a două tipuri diferite de iluzionism: o versiune iluzionistă puternică și o versiune iluzionistă slabă. În capitolele următoare, argumentez că această distincție nu se menține și că toți iluzionistii susțin aceleași afirmații ale iluzionismului puternic: că nu există conștiința fenomenală.

Investighez această premisă formulând două întrebări: care este conținutul iluzoriu și cine este înșelat de această iluzie? Arăt că poate exista doar un singur răspuns la prima întrebare și astfel expun lipsa de consens în comunitatea iluzionistilor ca nejustificată. Arăt, de asemenea, că răspunsul la a doua întrebare implică faptul că iluzionismul trebuie să accepte existența unei conștiințe fenomenale pentru a o putea explica, iar prin aceasta își neagă propria teză. Conchid că iluzionismul trebuie să abordeze aceste slăbiciuni înainte de a fi considerat o teorie solidă a conștiinței.

2. O SCURTĂ PREZENTARE A ILUZIONISMULUI CA TEORIE A CONȘTIINȚEI

Opiniile conform cărora experimentăm un tip de iluzie introspectivă a conștiinței au fost grupate de Keith Frankish¹ sub o teorie a conștiinței pe care a numit-o „iluzionism”. Găsirea unei explicații pentru iluzia conștiinței reprezintă „problema iluziei”.

De ce să susținem iluzionismul în primul rând? Frankish² și Dennett³ susțin că iluzionismul ca teorie a conștiinței dizolvă problema dificilă a conștiinței. Recent, potențialul iluzionismului a fost recunoscut și de către cei care nu-l susțin, o aprobare care ar trebui să-l plaseze printre principalele teorii ale conștiinței care să fie luate în considerare și cercetate. Chalmers⁴ descrie problema iluziei ca o versiune a metaproblemei conștiinței. El consideră că metaproblema este de interes special pentru iluzionisti deoarece rezolvarea ei implică explicarea în termeni fizici a intuițiilor noastre despre presupusele proprietăți non-fizice. Explicarea acestora duce la respingerea lor ca iluzii și, în cele din urmă, la dizolvarea problemei dificile. Chalmers vede conștiința fenomenală ca fiind reală, nu susține iluzionismul ca o teorie a conștiinței. Cu toate acestea, spre deosebire de alți filosofi⁵, îl tratează ca pe o viziune materialistă serioasă, demnă de investigat. O mare parte din argumentația propusă de Chalmers pentru iluzionism se bazează pe argumente de dezmințire, cele „care se bazează pe existența unei soluții la metaproblemă care explică credințele noastre despre conștiință fără a invoca conștiința”⁶.

¹ Vezi Keith Frankish, „Illusionism as a Theory of Consciousness”, în *Journal of Consciousness Studies*, vol. 23, nr. 11–12, 2016, pp. 11–39.

² *Ibidem*.

³ Daniel C. Dennett, „Illusionism as the Obvious Default Theory of Consciousness”, în *Journal of Consciousness Studies*, vol. 23, nr. 11–12, 2016, pp. 65–72; „Welcome to Strong Illusionism”, în *Journal of Consciousness Studies*, vol. 26, nr. 9–10, 2019, pp. 48–58.

⁴ David J. Chalmers, „The Meta-Problem of Consciousness”, în *Journal of Consciousness Studies*, vol. 25, nr. 9–10, 2018, pp. 6–61.

⁵ Precum Galen Strawson, în „The Consciousness Deniers”, *New York Review of Books*, March 13, 2018, <https://www.nybooks.com/daily/2018/03/13/the-consciousness-deniers/>.

⁶ Vezi David J. Chalmers, „The Meta-Problem of Consciousness”, p. 8.

Iluzionismul diferă de majoritatea teoriilor conștiinței prin faptul că nu acceptă premisa că ar fi reală conștiința fenomenală. Teoriile realiste acceptă existența conștiinței fenomenale și speculează doar asupra mecanismului său: realismul radical afirmă că mecanismul este un mister, realismul conservator susține că este explicat științific. În loc să abordeze problema dificilă și să încerce să explice cum apare conștiința fenomenală, așa cum fac majoritatea teoriilor, iluzionismul își propune să explice de ce ni se pare nouă că există conștiința fenomenală. Iluzionismul nu tratează conștiința fenomenală ca pe o eroare teoretică sau ca pe un element al psihologiei populare. Susținătorii săi iau în serios experiențele fenomenale. Ei argumentează împotriva unei anumite viziuni asupra conștiinței pe care oamenii o au. Iluzioniștii pretind că ceea ce ni se pare nouă a fi proprietăți fenomenale ale conștiinței sunt, de fapt, iluzii puternice. Iluzionismul își propune să explice de ce ni se par nouă reale.

Pentru a stabili poziția iluzionismului în raport cu alte abordări teoretice, Frankish⁷ încearcă să cartografieze domeniul în care grupează principalele teorii ale conștiinței. Criteriile pe care le folosește reflectă poziția pe care o iau teoreticienii în ceea ce privește „proprietățile fenomenale”, uneori numite „senzații fenomenale” sau „caracter fenomenal”, toate acestea numind proprietățile private, inefabile, imediat accesibile ale experiențelor noastre conștiente, greu de explicat în termeni fizici. El plasează dualiștii, moniștii neutri (cei care susțin că realitatea ultimă este de un singur fel), misterianii (cei care susțin că creierul uman nu este echipat să înțeleagă conștiința) și cei care apelează la fizica nouă în grupul „realiștilor radicali”. La acest grup aparțin cei care susțin că este reală conștiința fenomenală, dar că proprietățile sale sunt anormale, nu pot fi supuse analizei funcționale, și conexiunea lor cu corelatele neuronale nu este una necesară. El îi grupează apoi sub „realismul conservator” pe teoreticienii fizici, precum susținătorii teoriei reprezentationale, și toți cei care susțin că conștiința fenomenală este reală, dar trebuie explicată prin știință, folosind termeni fizici.

Aceste două grupuri încearcă ambele să rezolve problema dificilă a conștiinței: explicarea conștiinței ca fenomen real cu propriile sale proprietăți. Frankish vede iluzionismul ca pe teoria care îmbină angajamentele ambelor grupuri. Iluzionismul subliniază faptul că conștiința fenomenală are un caracter anormal, așa cum face și realismul radical, dar respinge, de asemenea, inovația teoretică, așa cum fac realiștii conservatori. Ceea ce îl diferențiază de aceștia doi este că respinge ideea că aceste experiențe conștiente au propriile proprietăți fenomenale. Iluzionismul pretinde că aceste proprietăți sunt iluzorii, rezultatul reprezentării distorsionate a stărilor senzoriale, cauzată de conștiința noastră distorsionată asupra acestor stări. Iluzionismul se concentrează pe explicarea, în termeni funcționali, a motivului pentru care ni se pare nouă că avem o „conștiință fenomenală reală și vie”⁸.

⁷ Vezi Keith Frankish, „Illusionism as a Theory of Consciousness”, pp. 11–39.

⁸ *Ibidem*, p. 12.

Considerat de unii filosofi ca „teoria implicită evidentă”⁹ și ignorat de alții ca „Marele Absurd”¹⁰, ideile iluzionismului au rădăcini vechi¹¹, dar și potențial apreciat recent¹². În cuvintele lui Dennett, iluzionismul „nu ar trebui privit ca o încercare neinspirată de a nega evidentul, ci ca principalul concurent, viziunea implicită care ar trebui asumată ca adevărată până când se dovedește contrariul”¹³. Acest articol reprezintă o încercare de a dezvălui slăbiciunile sale. Pentru a face acest lucru într-un mod exhaustiv, voi începe cu o scurtă prezentare a punctelor sale forte: argumentele aduse în favoarea teoriei și potențialul pe care îl are în rezolvarea metaproblemei conștiinței.

2.1. ARGUMENTE ÎN FAVOAREA ILUZIONISMULUI

În continuare, voi discuta pe scurt două argumente în favoarea iluzionismului.

Primul argument se bazează pe natura nonfizică a conștiinței fenomenale. Frankish¹⁴ susține că avem motive să considerăm ceva iluzoriu dacă avem credințe despre acel lucru fără a avea vreo conexiune cu acel lucru în sine. De exemplu, credința că Dumnezeu sau OZN-urile există. Argumentul afirmă că putem explica astfel de credințe referindu-ne la procesele mentale care le cauzează, fără a apela la proprietăți nonfizice ale acelor lucruri. Similar, credințele noastre despre conștiință nu sunt dovezi ale existenței conștiinței fenomenale și suntem justificați să le tratăm ca eronate. Aș susține că, atunci când este enunțat în acest mod, un astfel de argument consideră iluzorii toate lucrurile care lipsesc de masă, culoare, textură, miros sau alte proprietăți fizice care ne permit o conexiune cu lucrul în sine. Nu considerăm gravitația sau memoria unui computer iluzorii, nu pentru că avem o anumită conexiune cu aceste lucruri în sine, ci pentru că avem o explicație pentru ele (în acest caz, o relație causală cu lumea fizică). O versiune mai prudentă a acestei afirmații ar fi că orice lucru nonfizic poate fi considerat iluzoriu până când este furnizată o explicație validă pentru existența sa. Cu alte cuvinte, conștiința fenomenală poate fi considerată iluzorie până când problema dificilă este rezolvată.

Al doilea argument se bazează pe aparenta anormalitate a conștiinței fenomenale. Dacă ceva nu poate fi explicat în termeni fizici sau poate fi detectat doar dintr-o anumită perspectivă, atunci explicația că ar fi o iluzie este cea mai

⁹ Vezi Daniel C. Dennett, „Illusionism as the Obvious Default Theory of Consciousness”, în *Journal of Consciousness Studies*, vol. 23, nr. 11–12, 2016, pp. 65–72.

¹⁰ Vezi Galen Strawson, în „The Consciousness Deniers”, în *New York Review of Books*, March 13, 2018, <https://www.nybooks.com/daily/2018/03/13/the-consciousness-deniers/>.

¹¹ Vezi Immanuel Kant, *The Critique of Pure Reason*, trans. By Paul Guyer and Allen W. Wood, Cambridge: Cambridge University Press, 1999; Ullin T. Place, „Is Consciousness a Brain Process?”, în *British Journal of Psychology*, vol. 47, 1956, pp. 44–50; David M. Armstrong, „The Headless Woman Illusion and the Defense of Materialism”, în *Analysis*, nr. 29, 1968, pp. 48–49.

¹² Vezi David J. Chalmers, „The Meta-Problem of Consciousness”, pp. 6–61.

¹³ Daniel C. Dennett, „Illusionism as the Obvious Default Theory of Consciousness”, p. 68.

¹⁴ Vezi Keith Frankish, „Illusionism as a Theory of Consciousness”, pp. 11–39.

simplică. Prin întărirea anormalității conștiinței, „considerații adesea invocate în sprijinul unei abordări radicale a conștiinței, cum ar fi existența unei lacune explicative, concepția de zombi și natura perspectivală a cunoașterii fenomenale, oferă susținere egală sau mai mare iluzionismului”¹⁵. Pentru Frankish, dacă există o posibilitate îndepărtată ca un fenomen anormal precum conștiința să fie iluzoriu, atunci putem deduce că ne înșelăm cu privire la conștiința fenomenală și că aceasta este, de fapt, o iluzie. Dacă ceva pare ciudat, trebuie să existe o înșelătorie, trebuie să existe o iluzie. În acest caz, faptul că ne confruntăm cu o problemă dificilă a conștiinței ar trebui să fie un motiv suficient pentru a considera că este o iluzie conștiința fenomenală.

Aș adăuga același comentariu și la acest al doilea argument: slăbiciunea ideii de conștiință fenomenală constă în absența unei explicații pentru ea. Mai multe fenomene au părut anormale până când a fost furnizată o explicație pentru existența lor: tunetele, eclipsele, magnetismul, electricitatea și așa mai departe. Anormalitatea conștiinței este, de asemenea, o consecință a absenței unei explicații pentru ea. Dacă găsirea unei explicații pentru apariția conștiinței fenomenale ar dizolva ambele aceste argumente, atunci am putea spune că problema dificilă a conștiinței ar dizolva problema iluziei, și nu invers.

2.2. ILUZIONISMUL ȘI METAPROBLEMA

Metaproblema conștiinței constă în problema de a explica de ce credem că reprezintă o problemă conștiința¹⁶. Eforturile noastre în înțelegerea conștiinței se reflectă în ceea ce spunem despre ea, cum ar fi „este dificil să vedem cum conștiința poate fi fizică” sau „explicarea comportamentului nu explică conștiința”, ceea ce Chalmers¹⁷ numește „rapoarte fenomenale”. Problema de a explica aceste rapoarte, denumite și „rapoarte de problemă”, constituie metaproblema conștiinței. Pentru Chalmers, deoarece „rapoartele fenomenale” sunt probleme care reflectă comportamentul, iar comportamentul intră sub „problemele ușoare ale conștiinței”, cele care pot fi explicate în termeni fizici și funcționali, metaproblema conștiinței ar trebui să fie o problemă ușoară a conștiinței și, astfel, o posibilă soluție pentru rezolvarea sau dizolvarea „problemei dificile a conștiinței”. Găsirea unei soluții la metaproblemă, care să nu apeleze la conștiință, arată că toate credințele noastre despre conștiință nu sunt justificate. O astfel de premisă ar putea fi folosită într-un argument de respingere care în cele din urmă ar susține iluzionismul. Chalmers nu susține astfel de argumente de respingere pentru iluzionism, el nu este un iluzionist. Vede însă o valoare în utilizarea unor astfel de metode pentru a obține în cele din urmă o înțelegere a conștiinței. Ceea ce speră să realizeze prin rezolvarea

¹⁵ *Ibidem*, pp. 28.

¹⁶ David J. Chalmers, „Debunking Arguments for Illusionism about Consciousness”, în *Journal of Consciousness Studies*, vol. 27, no. 5–6, 2020, pp. 258–281.

¹⁷ Vezi David J. Chalmers, „The Meta-Problem of Consciousness”, pp. 6–61.

metaproblemei este să dizolve problema dificilă a conștiinței. Dacă găsim o explicație pentru credințele noastre care nu folosește conștiința în sine, atunci am putea concluziona că nu există deloc o problemă dificilă.

Chalmers¹⁸ propune, de asemenea, că, deoarece doar câțiva teoreticieni acceptă iluzionismul ca o teorie a conștiinței, în timp ce metaproblema este o problemă pe care toți trebuie să o rezolvăm, ar trebui să tratăm cu toții problema iluziei ca pe metaproblemă, atunci când o facem, și să încercăm să o rezolvăm. Cu alte cuvinte, problema iluziei ar trebui absorbită în metaproblema mai generală și neutră, mai ales că prima include o viziune reală asupra a ceea ce este conștiința.

Nu toți susținătorii iluzionismului sunt de acord cu o astfel de reducere. Dennett numește ideea lui Chalmers de rezolvare a problemei dificile, abordând metaproblema, „o fantezie”¹⁹. Valoarea pe care o vede în contribuția lui Chalmers constă în depășirea problemei dificile, combinând observațiile fenomenologice ale persoanei, care ne ajută să stabilim sarcina, cu perspectivele computaționale, care pot ajuta la formularea întrebărilor corecte și la construirea modelelor pentru un astfel de fenomen la nivel personal.

Revenind la potențialul de abordare a metaproblemei prin iluzionism, să explorăm trei căi posibile propuse de Chalmers. Un mod în care iluzionismul poate răspunde la metaproblemă este afirmând că nu există conștiința fenomenală. Această viziune reduționistă ar susține că simțul nostru de a fi fenomenal conștiinței este rezultatul unor proprietăți primitive speciale generate de modelele noastre introspective, nu încorporate în creierele noastre, și, prin urmare, o iluzie. Acesta este un fel de iluzionism puternic, în care existența conștiinței fenomenale este negată. Abordez această perspectivă în capitolul 3.2.

Un alt mod în care iluzionismul poate răspunde la metaproblemă este folosind o distincție introdusă de Ned Block²⁰: conștiința de acces, cu disponibilitatea sa pentru utilizare în raționament și ghidarea rațională a vorbirii și acțiunii, și conștiința fenomenală, cu proprietățile sale non-cognitive (esențialmente neimplicate în gândire), non-intenționale (care nu se referă la ceva din lumea din afara noastră) și non-funcționale (care nu se pot defini în termeni de program de calculator). Chalmers²¹ susține că iluzionismul recunoaște existența conștiinței fenomenale, dar susține că aceasta poate fi redusă la conștiința de acces, că modelele noastre introspective modelează doar percepția, atenția și alte forme de conștientizare. În acest proces, ele dau naștere intuițiilor noastre că experimentăm ceva mai mult. Aceste intuiții sunt o iluzie, iar conștiința poate fi văzută ca o „stare a metaproblemei de ordin inferior”.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Daniel C. Dennett, „Welcome to Strong Illusionism”, p. 56.

²⁰ Vezi Ned Block, „On a Confusion about a Function of Consciousness”, în *Behavioral and Brain Sciences*, nr. 18, 1995, pp. 227–287.

²¹ Vezi David J. Chalmers, „The Meta-Problem of Consciousness”, pp. 6–61.

Versiunea „stării superioare a metaproblemei” a rutei anterioare este aceea care recunoaște existența conștiinței fenomenale, dar o identifică cu senzația de a fi în stări speciale, atribuită de procesele metaproblemei. Doar o creatură cu anumite modele introspective trăiește o astfel de stare și este fenomenal conștientă. Dar intuițiile acestei creaturi cu privire la ceea ce experimentează sunt iluzii.

Aceste două opțiuni neagă existența proprietăților fenomenale și pot fi clasificate ca o formă de iluzionism slab. Abordez această perspectivă în capitolul 3.3.

3. CONȚINUTUL: CARE PARTE A CONȘTIINȚEI ESTE ILUZORIE?

Iluzionismul susține că este o iluzie conștiința fenomenală. În continuare, investighez care este conținutul pe care creierul îl reprezintă în mod eronat ca fiind conștiință fenomenală, conform acestei teorii. Pentru a face acest lucru, este important să obținem o mai mare claritate cu privire la ceea ce iluzionismul neagă a fi real, ceea ce susține precis că este doar o iluzie.

Una dintre puterile argumentelor iluzioniste se bazează pe o slăbiciune a altor teorii: lipsa de consens cu privire la ceea ce înseamnă noțiuni precum experiență, calitate, proprietăți fenomenale. Însă există la fel de multă confuzie și în cazul iluzioniștilor. Ce neagă iluzionismul? Existența conștiinței fenomenale? Existența înțelegerii noastre de zi cu zi despre ceea ce este o experiență? Existența proprietăților fenomenale ale experiențelor noastre conștiente?

Frankish²² și Chalmers²³ încearcă să aducă un anumit ordin în revendicările iluzioniste prin separarea iluzionismului slab de cel puternic. În cele ce urmează, mă voi referi la ambele versiuni și voi arăta cum chiar și această clasificare lipsește de claritate și consens.

3.1. CONSENS ASUPRA FORMELOR DE ILUZIONISM

Potrivit lui Frankish²⁴, atât iluzionismul puternic, cât și iluzionismul slab susțin că introspecția distorsionează proprietățile fizice ale experiențelor noastre. Abordarea slabă vede proprietățile fenomenale ca fiind autentice calitative, dar nu intrinseci, inefabile, private și direct percepute așa cum ni se par nouă. Abordarea puternică susține că aceste proprietăți nu sunt calitative, că însăși existența proprietăților fenomenale este o iluzie. Interpretarea lui Chalmers²⁵ asupra iluzionismului puternic este mai radicală. Pentru el, un iluzionist puternic este

²² Vezi Keith Frankish, „Illusionism as a Theory of Consciousness”, pp. 11–39.

²³ Vezi David J. Chalmers, „The Meta-Problem of Consciousness”, pp. 6–61; „Debunking Arguments for Illusionism about Consciousness”, pp. 258–281.

²⁴ Vezi Keith Frankish, „Illusionism as a Theory of Consciousness”, pp. 11–39.

²⁵ Vezi David J. Chalmers, „The Meta-Problem of Consciousness”, pp. 6–61.

cineva care neagă existența conștiinței în totalitate. El vede problema dificilă ca nefiind legată de proprietățile pe care iluzionismul slab le neagă: inefabilitatea, non-fizicalitatea, non-funcționalitatea etc. Chiar dacă negăm existența unor astfel de proprietăți speciale, tot trebuie să explicăm cum procesele din creier dau naștere la ceea ce este experiența noastră. Afirmările iluzionismului slab nu sunt suficiente pentru respingerea problemei dificile. În viziunea lui Chalmers, acest lucru ar fi posibil doar dacă am nega că suntem fenomenal conștienți, cu alte cuvinte, dacă am adopta iluzionismul puternic.

Amândoi sunt de acord că doar iluzionismul puternic poate dizolva problema dificilă a conștiinței, dar par să aibă interpretări diferite asupra a ceea ce constituie iluzionismul puternic.

Cu trei decenii în urmă, Dennett ar fi putut fi considerat un susținător al iluzionismului slab. El argumenta că experiența conștientă este reală. De asemenea, recunoștea că orice este real are proprietăți. Accepta că experiența noastră conștientă are, de asemenea, proprietăți. Ceea ce respingea era ideea că proprietățile experienței noastre conștiente sunt un fel special de proprietăți, în sensul în care calitățile sunt considerate a fi speciale. Aceasta nu înseamnă că modul în care experiențele noastre conștiente ni se par nouă nu este cauzat de proprietățile a ceea ce se întâmplă în noi, ci că acele proprietăți nu sunt similare cu cele atribuite conștiinței. În cuvintele sale, „tot ce este real are proprietăți și, pentru că nu neg realitatea experienței conștiente, admit că experiența conștientă are proprietăți”.²⁶ Recent, stimulat de expunerea temeinică a lui Chalmers despre iluzionismul puternic, Dennett s-a autodeclarat un „iluzionist puternic” în lucrarea sa cu titlul potrivit, *Welcome to Strong Illusionism*²⁷. În aceasta, el se consideră recunoscător lui Chalmers pentru că l-a ajutat să vadă punctele forte ale acestei viziuni, pe care recunoaște că le-a susținut de ani de zile.

Obiecția comună adusă iluzionismului este că neagă existența experienței în întregime. Iluzioniștii susțin că ceea ce neagă este perspectiva noastră asupra a ceea ce sunt aceste experiențe. Ei recunosc că experiențele sunt stări psihologice. Ceea ce contestă este afirmația că aceste stări sunt fenomenale, că sunt stări cu o anumită senzație fenomenală, care reprezintă conceptul nostru de conștiință fenomenală de zi cu zi.

Se poate argumenta, de asemenea, că această lipsă de claritate și consens cu privire la ceea ce explică iluzionismul slab sau puternic este o problemă legată fie de limbaj (ce înțelegem prin „experiență” și „proprietăți speciale” și care este „conceptul nostru de zi cu zi” al conștiinței fenomenale) sau de ontologie (ce înseamnă ca un fenomen să existe și ce este considerat real într-o afirmație precum „iluziile sunt reale”). Aș răspunde că rezolvarea terminologiei nu ar fi suficientă și că o

²⁶ Daniel C. Dennett, „Quining Qualia”, în *Consciousness in Modern Science*, Anthony Marcel, Edoardo Bisiach (eds.), Oxford: Oxford University Press, 1988, pp. 43.

²⁷ Daniel C. Dennett, „Welcome to Strong Illusionism”, pp. 48–58.

teorie a conștiinței, cum ar fi iluzionismul, necesită claritate și consens cu privire la ceea ce susține că este o iluzie.

În subcapitolele următoare, voi neglija clasificarea „slab/puternic” și mă voi concentra pe explorarea a ceea ce neagă iluzionismul. Voi împărți conversația în experiență și proprietăți ale experienței.

3.2. NEGAREA EXISTENȚEI PROPRIETĂȚILOR FENOMENALE

Alte teorii ale conștiinței acceptă existența conștiinței fenomenale și se concentrează pe rezolvarea problemei dificile. Întregul concept al conștiinței fenomenale se bazează pe existența qualia. Când nu există un consens între filosofi cu privire la ceea ce sunt qualia și proprietățile fenomenale și la ce le diferențiază, aceste teorii par mai slabe în comparație cu iluzionismul, o teorie care respinge complet astfel de noțiuni. Ambiguitatea conceptelor precum qualia poate fi ilustrată cu un exemplu simplu, cum ar fi cazul conopidei propus de Dennett²⁸, în care el își imaginează o pastilă care elimină dezgustul față de conopidă. Exemplul ridică întrebarea dacă o astfel de pastilă elimină calitatea noastră de a simți dezgustul sau răspunsul nostru la o astfel de calitate, dacă elimină preocuparea noastră față de o proprietate fenomenală sau dacă înlocuiește proprietatea fenomenală a dezgustului cu una de a nu-i pasa. Nu ar fi justificat să declarăm că nu există qualia deloc doar pentru că conceptele diferite de qualia sunt vagi și pentru că nu există un consens între filosofi cu privire la ceea ce le definește. Dacă am urma acest principiu, am fi forțați să respingem iluzionismul din cauza lipsei de consens cu privire la ceea ce respinge iluzionismul. Dennett²⁹ credea că această problemă este mai complexă, că însăși „noțiunea pre-teoretică” din care sunt dezvoltate conceptele de qualia este confuză și că ar fi „tactic incorect” să încerci să găsești un numitor comun în toate teoriile despre qualia și să-l dovedești greșit. El definește qualia ca „modurile în care lucrurile ni se par nouă”, fie că este vorba de calitatea subiectivă a experienței vizuale, modul în care ceva ne pare sau ne sună. Acest tip de „proprietăți ale experienței conștiente” familiare și personale este ceea ce numim „qualia”. El susține chiar că, dacă totul ar fi o halucinație, ar fi făcut din qualia noastre, ale acelei experiențe iluzorii. Dennett definește verbul „to quine” ca „a nega hotărât existența sau importanța a ceva real sau semnificativ”³⁰ și recunoaște dificultatea unei astfel de misiuni: de a-i convinge pe toți că nu există o astfel de proprietate precum modul în care ni se pare nouă ceva.

Să analizăm mai atent această afirmație conform căreia conștiința nu are proprietăți fenomenale. Dacă iluzioniștii neagă că aceste experiențe au proprietăți fenomenale, atunci ce simțim noi, dacă nu proprietățile lor? Susținătorii iluzionismului

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Vezi Daniel C. Dennett, „Quining Qualia”, în *Consciousness in Modern Science*, ed. cit., pp. 42–77.

³⁰ *Ibidem*, p. 42.

slab afirmă că ceea ce ni se pare nouă a fi proprietăți fenomenale sunt, de fapt, obiecte intenționale, lucruri care există doar în gândurile noastre, așa cum sunt personajele fictive. Cu alte cuvinte, astfel de iluzioniști recunosc că este reală conștiința fenomenală, că avem o astfel de experiență subiectivă. Ei susțin că ceea ce experimentăm prin acest tip de conștiință nu este efectul unor proprietăți fenomenale pe care le are conștiința, ci efectul direct al unui obiect iluzoriu prezent doar în gândurile noastre. Dacă acceptăm această premisă, atunci trebuie să clarificăm ce rol are un astfel de obiect în întreaga experiență numită „conștiință fenomenală”. Dacă acceptăm că orice efect calitativ pe care îl atribuim unor proprietăți provine de fapt de la obiecte intenționale prezente în gândurile noastre, atunci trebuie să acceptăm că obiectele intenționale sunt experiența în sine. Și dacă susținem că aceste obiecte intenționale sunt iluzii, atunci considerăm că experiența noastră este o iluzie. Prin urmare, ceea ce este negat în acest caz este existența conștiinței fenomenale în întregime, nu doar a proprietăților sale.

3.3. NEGAREA EXISTENȚEI CONȘTIINȚEI FENOMENALE

Atribuirea unei naturi misterioase conștiinței și numirea acesteia o iluzie sunt echivalente cu a nega că am avut astfel de experiențe, susține Strawson³¹. Pentru el, nu are sens să respingem existența conștiinței, deoarece cunoașterea noastră despre conștiință provine tocmai din faptul că avem conștiință. Faptul că experiențele conștiente, de la amintirea unei întâlniri ratate până la stările fundamentale de foame, durere sau somnolență, ne sunt atât de familiare, ne fac să știm ce este. A presupune că știm suficient despre creier pentru a concluziona că aspectele sale fizice nu pot genera astfel de tipuri sau calități de experiențe pe care le numim „qualia” este, conform lui, o „Foarte Mare Greșeală”.

Frankish³² susține că iluzionismul nu susține punctul de vedere eliminativist că nu avem conștiință. El respinge pur și simplu ideea că avem experiențe cu proprietăți fenomenale subsumate sub așa-numita „conștiință fenomenală”. În schimb, el susține că avem un tip de conștiință diferit de altele (de exemplu, diferit de conștiința de acces), dar că proprietățile stărilor sale sunt doar cu caracter quasi-fenomenal. Am putea echivala această viziune cu acceptarea experienței, dar negarea naturii sale fenomenale. Cu toate acestea, conținutul experienței pe care o numim „conștiință fenomenală” constă în întregime în caracterul său fenomenal, restul experienței noastre fiind acoperit de conștiința de acces. Ce altceva este specific conștiinței fenomenale, dacă nu natura sa fenomenală? Clasificarea acestor proprietăți ca fiind quasi-fenomenale este echivalentă cu a spune că avem doar conștiință de acces. A spune că avem doar conștiință de acces înseamnă a nega că avem conștiință fenomenală în întregime, negând experiența. Se pare că nu putem evita

³¹ Vezi Galen Strawson, „The Consciousness Deniers”, în *New York Review of Books*, March 13, 2018, <https://www.nybooks.com/daily/2018/03/13/the-consciousness-deniers/>.

³² Vezi Keith Frankish, „Illusionism as a Theory of Consciousness”, pp. 11–39.

concluzia că tot iluzionismul este un iluzionism puternic. Orice ar susține că neagă poate fi redus la existența conștiinței fenomenale.

Negarea existenței conștiinței fenomenale implică negarea faptului că există un fel anume în care ceva se simte pentru noi. Chiar și strategia lui Chalmers³³ de a evita această critică prin imaginația unei forme de iluzionism slab duce înapoi la iluzionismul puternic. El propune acceptarea faptului că avem conștiința fenomenală, dar presupunând că este un concept funcțional, cum ar fi ceea ce ne permite să generăm rapoarte despre conștiință. Deoarece problema dificilă se bazează pe ideea că această conștiința fenomenală nu este funcțională, pentru că nu generează consecințe comportamentale sau cognitive, un mod de a o rezolva este să afirmi că conștientizarea este un concept funcțional. Ceea ce pare a fi o strategie a iluzionismului slab, Chalmers³⁴ o clasifică drept o formă a iluzionismului puternic. Tratarea conștiinței ca un concept înțeles funcțional implică respingerea existenței conștiinței fenomenale așa cum o vedem în mod obișnuit: non-funcțională.

O astfel de strategie ar satisface cerințele pe care Dennett³⁵ le consideră necesare pentru orice explicație acceptabilă despre conștiință: aceea că nu ar trebui să separe caracteristicile observate de orice secvență explicativă a evenimentelor fizice. O explicație care apelează la intuițiile noastre sau la cele ale teoreticienilor, înainte de a investiga toate posibilitățile fizice, nu este una solidă, în opinia lui Dennett. Deoarece nu am ajuns încă la stadiul în care suntem capabili să investigăm „toate posibilitățile fizice” care ar putea oferi o explicație asupra conștiinței fenomenale, o cale alternativă pare a fi investigarea credințelor noastre despre conștiință, domeniul metaproblemei. Credințele noastre despre conștiință pot fi, de asemenea, folosite pentru a construi un argument pentru iluzionism.

Pentru Chalmers³⁶, viziunile non-reducționiste ale conștiinței pot fi ușor combătute folosind argumente de respingere. El definește un argument de respingere ca pe un „argument care pleacă de la o premisă despre modul în care sunt formate credințele despre un domeniu și concluzionează că nu sunt justificate credințele în acel domeniu”³⁷. Dacă abordăm metaproblema și considerăm că există o explicație reducționistă pentru credințele noastre non-reducționiste despre conștiință, atunci am respins credințele non-reducționiste.

Cu toate acestea, un argument de respingere nu este convingător în a nega existența conștiinței fenomenale pentru cei care susțin că deținerea credințelor și intuițiilor despre conștiința fenomenală este o dovadă a existenței sale și că o relație cauzală nu este necesară în cazul unui astfel de concept. Iluzioniștii susțin că intuițiile noastre sunt rezultatul expunerii la o iluzie. În continuare, investighez *cine* are iluzia conform acestei teorii.

³³ Vezi David J. Chalmers, „The Meta-Problem of Consciousness”, pp. 6–61.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Vezi Daniel C. Dennett, „Illusionism as the Obvious Default Theory of Consciousness”, pp. 65–72.

³⁶ Vezi David J. Chalmers, „The Meta-Problem of Consciousness”, pp. 6–61.

³⁷ *Ibidem*, p. 44.

4. AUDIENȚA: CINE ESTE ÎNȘELAT DE ILUZIE?

Dennett³⁸ argumentează împotriva strategiei care folosește intuițiile noastre ca instrumente privilegiate pentru a dovedi o teză. În viziunea sa, abordarea corectă este aceea în care începi de la apărarea unei teze care este contraintuitivă. El solicită o „chirurgie radicală asupra intuițiilor noastre”³⁹ și afirmă că accesul nostru la orice proprietate fenomenală, senzații brute, impresii, senzații nu este unul direct care implică certitudinea și deloc privilegiat, ci doar lucruri care se petrec în mintea noastră. În viziunea sa, la ceea ce avem acces privilegiat, direct și cert sunt judecățile și nimic altceva. Acest lucru îl determină să afirme că orice numim „conștiință imediată” conține doar judecăți. Și judecățile sunt cele care ne duc să dezvoltăm teorii greșite ale conștiinței.

Însă dacă ceea ce numim conștiință fenomenală sunt doar lucruri care se petrec în mintea noastră și care ne apar, într-un mod iluzoriu, ca proprietăți sau senzații fenomenale, atunci trebuie să presupunem că există un agent care le interpretează greșit.

Chalmers⁴⁰ crede că, deoarece negarea unui lucru atât de evident precum faptul că oamenii simt durerea nu are șanse să fie acceptată, iluzioniștii ar putea încerca să redefinească ideea de a simți durerea într-un mod non-fenomenal sau non-experiențial. În opinia lui Chalmers, acest argument nu se susține, deoarece „în sensul obișnuit al cuvântului «a simți», a simți durerea înseamnă a experimenta durerea. Și când simți durerea în acest sens, există ceva ce simți în a trece prin durere, aproape prin definiție.”⁴¹ În acest caz, singura opțiune pe care o are un iluzionist este să susțină că nu simțim durerea și că ceea ce experimentăm sunt stări înșelătoare provenite din modelele noastre introspective care reacționează la evaluarea negativă pe care creierul o efectuează. Chalmers respinge acest argument deoarece este evident că oamenii simt durerea.

Văd respingerea acestui argument ca fiind slabă, dar această lipsă poate fi înțeleasă ca un protest împotriva unui argument care neagă o asemenea evidentă simțire a durerii, o modalitate de a exprima că o astfel de afirmație nu ar trebui luată în serios.

În continuare, voi investiga cum iluzioniștii explică agentul care interpretează un stimul real ca o experiență iluzorie. Voi discuta argumentele împotriva accesului privilegiat al introspecției noastre și viața interioară a zombilor filosofici.

³⁸ Daniel C. Dennett, „On the Absence of Phenomenology”, în *Body, Mind, and Method: Essays in Honor of Virgil C. Aldrich*, ed. Donald F. Gustafson and Blair Tapscott, Dordrecht: Reidel, 1979, pp. 93–113.

³⁹ *Ibidem*, p. 93.

⁴⁰ Vezi David J. Chalmers, „The Meta-Problem of Consciousness”, pp. 6–61.

⁴¹ *Ibidem*, p. 53.

4.1. INTROSPECȚIE VS RETROSPECȚIE

În ceea ce privește ceea ce numim „introspecție”, Dennett⁴² afirmă că singurele elemente la care avem acces sunt rapoartele noastre publice și judecățile noastre. Restul este „întuneric”. Suportul, cauza sau controlul acestor judecăți nu ne sunt cunoscute, le putem doar specula sau le putem cere științei să le investigheze. Nu avem niciun astfel de acces privilegiat. Atunci când credem că suntem angajați în introspecții, în observarea unor experiențe, de fapt interpretăm și suntem predispuși să confundăm astfel de speculații cu experiența în sine.

Pentru Frankish⁴³, lipsa de precizie a introspecției noastre reduce în mod eronat caracteristicile experiențelor noastre la cele fenomenale, când ele sunt, de fapt, caracteristici fizice complexe de natură chimică și biologică care produc efecte în cogniția noastră, în motivațiile și emoțiile noastre. Frankish explică: „Aplicând metafora magiei, am putea spune că introspecția vede jocul complex de prestidigitație efectuat de sistemele noastre senzoriale ca pe un simplu efect magic. Și, ca într-un truc de magie, iluzia depinde de ceea ce publicul nu vede la fel de mult ca și de ceea ce vede.”⁴⁴

În scopul acestui capitol, aș dori să fac distincție între interpretare și judecată. O iluzie este o interpretare a unui stimul real. În cazul nostru, iluzia este interpretarea a ceva real, și anume efectele unor procese chimice și biologice din creierul nostru, ca ceva (pretins a fi) ireal, cum ar fi experiențele noastre fenomenale. Interpretarea este însăși experiența iluzorie. Judecata este ceea ce credem despre ceea ce pare să fi fost experiența noastră. Judecata despre iluzia noastră este un proces cognitiv. Iluzioniștii par să reducă experiența noastră fenomenală la un proces cognitiv de judecare. Dar, mai întâi, trebuie să clarifice cine este agentul interpretării, deoarece trebuie să fie unul care trăiește iluzia, nu un sistem care o judecă. Sistemul care judecă experiența noastră iluzorie și o încadrează greșit ca un fenomen real cu proprietăți fenomenale unice la care avem acces privilegiat este conștiința noastră de acces, un sistem care deține instrumentele cognitive necesare. Iluzionismul încă trebuie să explice sistemul care interpretează în primul rând stimulul real. Pentru a dovedi că experiența este o iluzie, trebuie mai întâi să explicăm mecanismul experienței iluzorii, adică cine este sistemul care o interpretează. Cine este înșelat de iluzie?

Dennett⁴⁵ susține că nu ne putem baza pe datele psihologice pe care le colectăm din ceea ce credem că este fluxul nostru de conștiință, deoarece așa-numita noastră „introspecție” este, de fapt, retrospecție. Pentru el, judecăm spontan ceea ce se întâmplă în noi, formăm convingeri pe care le folosim apoi drept temelie pentru a

⁴² Vezi Daniel C. Dennett, „On the Absence of Phenomenology”, în *Body, Mind, and Method: Essays in Honor of Virgil C. Aldrich*, ed. cit., pp. 93–113.

⁴³ Vezi Keith Frankish, „Illusionism as a Theory of Consciousness”, pp. 11–39.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁴⁵ Vezi Daniel C. Dennett, „On the Absence of Phenomenology”, în *Body, Mind, and Method: Essays in Honor of Virgil C. Aldrich*, ed. cit., pp. 93–113.

teoretiza psihologiile noastre și, în cele din urmă, pentru a compune „autopsihologiile” noastre. El consideră că acest proces este înșelător deoarece datele nu sunt susținute de dovezi. Datele nu sunt susținute de dovezi pentru că se bazează doar pe experiența noastră intimă epistemică limitată.

Sunt de acord că experiența este epistemic limitată. Dacă nu ar fi, nu ar exista o asemenea confuzie în jurul conștiinței. Cu toate acestea, epistemic limitată nu înseamnă același lucru cu ontologic inexistentă. Faptul că avem judecăți și convingeri retrospective despre viața noastră interioară este un proces separat de cel al experimentării, introspecția în sine. Nu există temeii suficient pentru a le reduce unul la celălalt.

4.2. ZOMBII FILOSOFICI

În absența datelor doveditoare cu privire la procesele care au loc în viețile noastre interioare, să apelăm la experimente de gândire pe această temă. În cele ce urmează, voi aborda pe scurt unul dintre cele mai utilizate experimente în conversația despre iluzionism: zombii filosofici.

Dennett⁴⁶ susține că judecățile noastre sunt dovezi că există într-adevăr procese și caracteristici care cauzează o viață interioară, dar asta arată doar aceste judecăți. Ele nu sunt în niciun fel o dovadă că avem acces privilegiat la ceea ce se întâmplă în noi.

Dacă ceea ce face ca zombii filosofici să fie diferiți de ființele umane este absența conștiinței fenomenale și dacă iluzioniștii susțin că nu există așa ceva ca conștiința fenomenală, atunci cineva ar putea presupune că iluzionismul susține că suntem cu toții zombi. Frankish⁴⁷ respinge o astfel de concluzie. În opinia sa, ceea ce face din zombi zombi este absența unei vieți interioare. El face distincție între o viață interioară și conștiința fenomenală. Noi nu numai că avem o viață interioară, dar această viață interioară, o formă de introspecție, este ceea ce ne dă iluzia unei fenomenologii bogate în primul rând.

O astfel de distincție pare să sugereze că un posibil „agent” înșelat de iluzie este această viață interioară, pe care o avem și pe care zombii nu o au.

Thomas Nagel a introdus în 1974 noțiunea acum asociată în general cu conștiința fenomenală: acel „what-it’s-like-ness”. A discutat despre conexiunea pe care fiecare fenomen subiectiv o are cu un singur punct de vedere, susținând că o teorie obiectivă, fizică ar fi forțată să renunțe la acel punct de vedere. Frankish⁴⁸ face distincție între două sensuri ale acestui „what-it’s-like-ness” al lui Nagel. În primul rând, sensul în care experiențele sunt într-un fel particular pentru fiecare dintre noi din cauza unor proprietăți fenomenale. În al doilea rând, sensul în care experiențele sunt într-un fel particular pentru fiecare dintre noi datorită capacității

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ Vezi Keith Frankish, „Illusionism as a Theory of Consciousness”, pp. 11–39.

⁴⁸ *Ibidem.*

noastre de a le reprezenta nouă înșine cu mecanismele noastre introspective, în același mod în care obiectele externe sunt într-un fel particular pentru noi. Iluzioniștii acceptă al doilea sens, susținând și că reprezentările pe care le obținem sunt inexacte într-un mod care ne conduce să credem că experiențele au proprietăți fenomenale, că au acel „what-it’s-like-ness” în primul sens. Dacă zombii au aceleași mecanisme introspective pe care le avem, atunci există un fel particular de a fi pentru un zombi. Nu există motive să credem că capacitățile lor introspective sunt funcțional diferite de ale noastre.

Această a doua distincție pare să sugereze că există un răspuns la întrebarea cine este înșelat. Ceea ce face, de fapt, este să explice mecanismul generării iluziei. Mecanismele noastre introspective (viața noastră interioară) distorsionează stimulul real ca fiind „what-it’s-like-ness”. Iluzionismul trebuie încă să explice cine este audiența care primește această iluzie a „what-it’s-like-ness”-ului, cine o experimentează.

5. CONCLUZIE

Scopul lucrării mele a fost de a dezvălui slăbiciunile iluzionismului ca teorie a conștiinței. Am structurat această încercare în două părți. În prima parte, o secțiune mai mică (atât ca lungime, cât și ca importanță), introductivă, am argumentat împotriva a două dintre argumentele în favoarea iluzionismului. Această parte a lucrării mele are doar rolul de a pregăti terenul pentru principala mea argumentație, punând sub semnul întrebării soliditatea fundamentului iluzionismului. Abordez argumentele privind natura non-fizică a conștiinței și anormalitatea aparentă a acesteia, referindu-mă la fenomene cu proprietăți similare care nu pot fi respinse drept iluzii.

În cea de-a doua parte, o secțiune centrală a analizei mele, am cercetat teoria întrebând ce parte a conștiinței fenomenale este iluzorie și cine este păcălit de această iluzie, în căutarea unor răspunsuri posibile privind conținutul iluziei și audiența ei.

În investigarea părții care este considerată a fi iluzorie în experiența conștientă, am argumentat nu numai că nu există un consens recunoscut printre susținătorii acestei teorii, dar și că divizarea puternică-slabă a iluzionismului nu se menține. Nu există o astfel de divizare. Am arătat că iluzionismul slab, o viziune care susține că doar proprietățile fenomenale sunt iluzorii, neagă de fapt conștiința fenomenală în întregime, așa cum face și iluzionismul puternic. Consider că o astfel de lipsă de consens este un semn al slăbiciunii iluzionismului. O teorie care consideră că conștiința este iluzorie poate fi doar un concurent puternic dacă există un consens cu privire la conținutul iluziei. Este vorba despre proprietățile experienței sau despre experiență în ansamblu? Ajungerea la un consens în această problemă este esențială pentru construirea unei teorii solide.

În investigarea celui care este păcălit de iluzia conștiinței, am argumentat că iluzioniștii nu au o explicație pentru cine are iluzia. Pentru a afirma că experiența conștientă este o iluzie, trebuie să presupunem că există un agent care o interpretează greșit. Discut două unghiuri pentru această întrebare: accesul privilegiat al introspecției noastre și viața interioară a zombilor filosofici. În argumentul meu, fac distincție între interpretare și judecată. Iluzioniștii reduc experiența noastră fenomenală la judecată, la ceea ce credem despre ceea ce experimentăm. Judecata experienței este un proces cognitiv. Cu toate acestea, iluziile nu sunt procese cognitive, ci interpretări ale unui lucru real ca fiind ireal. Iluzionismul trebuie încă să explice agentul sau sistemul care interpretează efectele unor procese chimice și biologice din creierul nostru ca experiențe fenomenale. Unele explicații par să sugereze că agentul păcălit de iluzie este o viață interioară pe care o avem și pe care zombii nu o au. Acest lucru ar explica doar mecanismul introspectiv al generării iluziei, fără a ține seama de „publicul” care experimentează „ceea ce înseamnă să fie”. Este esențial să ținem seama de cine are iluzia conștiinței, pentru a susține că conștiința este o iluzie. Prin aceasta, arăt că iluzionismul ca teorie a conștiinței prezintă două lacune care pun la îndoială fundamentele sale solide: lipsa de consens cu privire la conținutul iluziei și lipsa unei explicații privind cine este păcălit.